

ІСТОРІЯ ОСВІТИ, НАУКИ І ТЕХНІКИ

УДК 37.018.1–053.2 «18»

Галина Яковенко

ВИХОВАННЯ ТА НАВЧАННЯ ДІТЕЙ У ДВОРЯНСЬКІЙ РОДИНІ ЗАДОНСЬКИХ

У статті висвітлюється процес виховання та навчання дітей у дворянській родині Задонських. Проведена історична реконструкція відтворює освітні стратегії та повсякденні практики, характерні для представників дворянського стану, а також висвітлює особливості виховного процесу. Практика залучення до виховання дітей сторонніх педагогів була поширеною у дворянському середовищі. Від народження – до юнацького віку у родинах дворян були годувальниці, няньки, бонни, гувернери, гувернантки, домашні учителі.

Ключові слова: годувальниці, няньки, гувернери, гувернантки, домашні учителі.

Питання формування національної еліти постає сьогодні дуже гостро. Наразі ми розуміємо, що потрібні талановиті державні діячі. Історичний досвід надає приклади життєдіяльності багатьох видатних людей. У результаті історичної реконструкції виникає такий, найбільше прийнятний для сьогодення, узагальнений образ представника національної еліти – висока освіта в гармонії з загальнолюдськими цінностями для служіння Батьківщині. Досвід виховання і навчання у дворянських родинах, які дали суспільству гідних громадян, є важливим джерелом поповнення арсеналу сучасних педагогічних прийомів, що актуалізує дослідження даної теми.

Актуальність обраної для висвітлення теми полягає також у тому, що у дослідженні відтворюється одна з повсякденних станових практик – виховання та навчання дітей у дворянських родинах. Освітні стратегії дворянського стану містять педагогічний досвід формування освіченої та культурної особистості. У родинах для виховання дітей залучали багатьох сторонніх людей – годувальниць, нянь, бонн, гувернанток. Вони проводили з дітьми значно більше часу, ніж батьки. Подібна соціалізація мала свої позитивні риси – весь негатив педагогічного примусу концентрувався на вихователях.

Джерельна база статті складається зі спогадів Катерини Василівни Задонської, опублікованих її дітьми. Вони оприлюднили уривки зі щоденника своєї матері. Для опрацювання були залучені матеріали першого та другого томів, які за хронологією та проблематикою містять матеріали щодо виховання та навчання дітей. Фактично перед нами постає життя трьох поколінь – батьків Катерини, самої Катерини Василівни Задонської та її дітей. У спогадах можна виділити дві частини – мемуари Катерини, її щоденникові записи та перекази нею домашніх легенд (що стосується раннього дитинства). К. Задонська – дворянка Богодухівського повіту Харківської губернії.

Рукопис, який автор писала упродовж усього життя, складався з двох десятків великих зошитів. Аналіз тексту дозволяє виокремити образи домашніх учителів, гувернерів, гувернанток та прослідкувати, де можливо, їх життєвий і професійний шлях. Описи особистих рис і професійні характеристики є неповними, у них указано лише окремі відомості про життя домашніх педагогів. Характеристики щоденних практик – спілкування з дітьми, навчання та виховання висвітлені у спогадах не рівнозначно, тому для об'єктивної картини необхідно залучення додаткових джерел особового походження.

Мета – відтворити цілісну картину виховання та навчання дітей у дворянській родині Задонських, а також визначити типові риси та відмінності освітніх стратегій представників різних поколінь цієї сім'ї.

Перед нами постає дворянська родина з середнім матеріальним статусом, що забезпечувалася господарством, залученим до ринкових відносин. У багатодітній дворянській сім'ї існували передумови для подрібнення господарства, тому батьки намагалися раціонально планувати майбутнє своїх дітей. Хтось із синів мав йти на службу – військову чи цивільну, а дівчатам потрібно було справити посаг. На прикладі родини Задонських бачимо, що старший брат Катерини Василівни, Михайло, самостійно, без дозволу батька, пішов у відставку з військової служби, щоб займатися господарством, чим викликав з боку батька страшний гнів. Конфлікт, що продовжувався тривалий час, був улагоджений лише після повернення сина на службу. Брат Михайло отримав тільки домашню освіту, за відсутності освітнього цензу, влаштуватися на службу, крім військової, не було жодної можливості [1, с. 236].

У спогадах немає фактів про те, що хлопців у сім'ї готували до вступу у гімназію, а потім до університету. Видно, що вони одержували домашню освіту без перспектив її подальшого

підвищення. Освітні стратегії цієї родини не передбачали надання синам вищої освіти. Можна припустити, що у цій родині просто не ставили за мету вступ до гімназії, а може платити за навчання матеріально обтяжливо. Дівчат також не навчали в Інституті шляхетних дівчат, що поширено у бідних дворянських родинах. У сусідів Задонських (друзі дитинства Катерини та Анни) – родини Гарнгард – дві доньки закінчили Одеський інститут шляхетних дівчат [1, с. 120].

Катерина Василівна отримала домашню освіту, присвятила життя вихованню дітей. Отже, родину Задонських можна вважати типовим прикладом дворянської родини, освітні практики якої були характерними для інших представників їх стану.

Члени родини Задонських була освіченими, сім'ї володіла великою бібліотекою, дітей привчали до читання з раннього дитинства. Дітям читали художню літературу, сприяли самостійному читанню, а потім з учителями обговорювали прочитане. У родині заохочували Катерину до ведення щоденника, розуміючи, що постійний самоаналіз і додаткові вправи з письма сприятимуть розвитку дівчинки. Одержання освіти було важливою потребою для трьох дочок – Катерини, Анни, Юлії та трьох синів – Михайла, Олексія, Олександра (ще двоє хлопчиків померли в дитинстві).

Найпершими вихователями дітей були годувальниці, няні та бонни. Саме вони супроводжували семимісячну дитину Катю з батьками у тритижневій подорожі з села Катеринівка Богодухівського повіту Харківської губернії до Москви. На щоденні прогулянки діти, маленькі брати і сестра, ходили у супроводі двох дорослих – учителя та бонни [1, с. 35].

Першою вихователькою була наставниця з німецької мови Дар'я Іванівна Фрейман. Батькам Катерини її порекомендував пастор Ландезен. Він з'ясував, кількість та вік дітей та дав адресу учительки [1, с. 267]. Діти так полюбили цю жінку, що чотирирічний хлопчик Олександр збирався поїхати з нею після закінчення терміну перебування наставниці в родині.

Її змінила вихователька Марія Дмитрівна, яка була улюбленицею дітей, вони не засуджували її суворе ставлення до проявів незадовільної поведінки. Вона вивчала ними Закон Божий, заняття закінчувалися читанням проповідей преосвященного Інокентія. Вихователька користувалася повагою й авторитетом з боку батьків. Із її думкою рахувалися і часто радилися щодо різних педагогічних ситуацій. Наприклад, коли юна Катерина Задонська написала комедію «Великий піст», де зобразила, звичайно з іронією, всю сім'ю, то саме Марії Дмитрівні доручено ретельно вчитати твір та зробити відповідні висновки [1, с.9, 12]. Вихователька завжди була поруч із дівчатками вдома, а також супроводжувала їх у поїздках. Це були як короткі подорожі, на день народження тітки у Великий Бурлук [1, с. 13], а також і тривалі. Уже дорослі дівчата їхали в Пітер з великим багажем і колишньою нянькою Катериною Юрїівною [1, с. 41].

Діти подорослішали і від послуг виховательки відмовилися. Питання працевлаштування вирішилося у зв'язку з переїздом найближчих родичів Задонських. Вихователька переїхала до тітки Катерини, рідної сестри матері, Олександри Іванівни Кир'якової у Валківський повіт, для виховання її чотирьох доньок. Менша сестра Катерини, Юлія, також виховувалася з ними [1, с. 52].

Коли Катерині виповнилося 17 рр., вона вже сама могла виконувати педагогічні обов'язки. Продовжуючи своє навчання, вони із сестрою Анною з задоволенням почали навчати молодшу шестирічну сестричку Юлію, яка виявилася обдарованою та здібною дитиною [1, с. 20]. Учніми дівчаток були також молодші брати [1, с. 31].

Вочевидь, така практика часто використовувалася серед дворян-родичів, сусідів або друзів. Наприклад, у Катерини був друг дитинства, Василь Іванович Бекарюков, він цілий рік мешкав у родині Задонських, навчаючись у їх вчителя та готуючись до іспитів [1, с. 103–104]. Сусіди Бекарюкови мешкали взимку в місті, приїжджали в помістя лише влітку. Вихователі усіяко заохочували листування між дітьми, бо це були гарні практичні вправи для розвитку письмового мовлення [1, с. 11].

Микола Михайлович Панов, вихователь братів Михайла, Олексія та Олександра також перейшов служити у родину близьких знайомих. Катерина Василівна сама порекомендувала його Івану Миколайовичу Бахметьєву у родину його брата, Миколи Миколайовича [1, с. 117].

Вихователь, містер Стенер, прийшов у родину Задонських від їх родичів, також Задонських. Старші діти цієї сім'ї були першими його вихованцями після закінчення академічного курсу (університету). Містер Стенер самостійно складав програми навчання загальноосвітнім предметам та графіки їх виконання, слідкував за дотриманням термінів навчання. У спогадах про це говориться, що діти навчалися багато і серйозно [1, с. 13], закінчували курс різних наук, що склав для дітей вихователь [1, с. 20]. Він викладав малювання [1, с. 13].

Отже, у родині Задонських високо цінували знання, освіту. Щодо ставлення дітей до навчання, то автор спогадів декілька разів зазначала, що діти завжди були зайняті навчанням. Мемуаристка відзначила, що виховувалися вони дома і уроки вчили регулярно.

У селі Сніжкові Катерина зустрілася з колишнім своїм вихователем, містером Стенером [1, с.117]. Якщо порівняти факти, то виходить, що Марія Дмитрівна одружилася із містером Стенером, то ми маємо сім'ю домашніх учителів.

Із жалем автор мемуарів написала про те, що не всі дворяни можуть надати такі можливості своїм дітям. Про навчання дітей дрібномаєткових дворян говориться, що їх неосвічені батьки хочуть дати своїм дітям освіту, щоб ті зробили кар'єру. Дворяни віддають останні кошти, випишують учительку з інституту. Але дорого їй заплатити не можуть, їм присилають з 3-го відділення невдачу, нездібну недоучку, яка дуже часто псує здібних, гарних дітей [1, с. 216].

Вивчення основ наук поєднувалося з естетичним вихованням. Катерина та Анна брали уроки музики. Катерина грала на фортепіано по дві години на день, Анну навчала грати їх гувернантка [1, с. 32, 35]. У якості вчителя музики запросили Андрія Гартля, артиста-піаніста [1, с.107]. Він навчав музиці (а це відбувалося в Сніжкові) Катерину та Юлію. Катерина мешкала в цій родині два місяці. Навчання було досить результативним, бо учитель порадив учениці самостійно закріплювати набуті навички, регулярно виконуючи вправи [1, с. 117]. Маленька Юлія, його учениця, майстерно виконувала концертні п'єси. Так як в Сніжкові було ще чотири дівчинки, то можна припустити, що усі вони брали уроки музики.

Про повагу до годувальниці та няні свідчить той факт, що у весільному поїзді Катерини ці жінки їхали після найближчих родичів [1, с. 335]. Анна, вдова Плужникова та няня Федосія Прокопівна.

Катерина мала трьох дітей, які залишилися на її піклуванні, бо чоловік рано помер. Діти Катерини Василівни виховувалися і навчалися у Німеччині. Свідомий вибір країни співпав з необхідністю перебувати там, лікуючи чоловіка. Враховуючи досвід своїх батьків, вона дуже відповідально ставилася до виховання та навчання власних дітей, сина Василя та двох доньок – Каті та Олі. Діти ходили до дитячого садочка та в школу. Обираючи школу, К. Задонська відвідувала уроки вчителів у декількох навчальних закладах. Головними критеріями вибору були висока якість знань та особистісно-орієнтоване навчання. Користуючись передовим педагогічним досвідом родини Фребелів, із якими вона товаришувала, перебуваючи за кордоном, дбайлива мама поєднувала колективне виховання у школі та індивідуальне вдома.

У спогадах наводиться багато імен гувернанток, можна зробити висновок про їх часту заміну щодо рівня відповідності освітнім стратегіям батьків та якості виконання ними професійних обов'язків. Не обмежуючись домашньою освітою, Катерина Василівна хотіла навчати дітей в публічній школі, намагаючись розвинути їх індивідуальні здібності, соціалізувати, а також підготувати сина до цивільної служби. Спостерігаємо трансформацію освітніх стратегій представників різних поколінь дворянства. Для старшого покоління домашня освіта була кінцевою метою, для Катерини Василівни основним змістом піклування про дітей стало надання ґрунтовної освіти, що розширювало їх життєві перспективи.

Характерною практикою повсякдення родини було залучення до виховання дітей нянь та бонн. У сина Катерини Василівни, Василя, була бонна-німкеня Маргарита. Спостерігаючи за нею, Катерина сумнівалася в правильності свого вибору, розмірковувала про можливість її звільнення. З одного боку – бонна була набожна і при цьому дуже зла, лестива, забобонна, а з іншого – вона привчала дитину до порядку та слухняності (з матір'ю він був дуже примхливий). Вона утримувала його дуже чисто, він завжди бачив порядок навколо себе, навчився гратися самостійно, без допомоги інших. Вона інколи кричала на дитину, але він її слухався [2, с. 27]. У дочки Катерини Василівни, Олі, була няня, черниця Фекла, яка збирала різні трави і в них купала дитину [2, с. 20].

Ще однією нянею була Берта, також німкеня [2, с. 42]. Навчаючи німецькій мові, вона використовувала наочний метод – показувала різні речі та називала їх німецькою мовою [2, с. 72]. Гувернантка Луїза ліпила з дітьми з глини.

Вони виїхали за кордон з гувернанткою з Гамбурга, молодою дівчиною Женні Брандт, яка володіла російською та німецькою мовами, дочкою господаря квартири, яку знімали Задонські, перебуваючи в Петербурзі. Російську няню не відпустив за кордон її чоловік. Розставання із маленькою вихованкою було великою драмою для них обох [2, с. 72].

Під час перебування за кордоном, наймана гувернантка Луїза за відсутності матері вдома поводитися з дітьми дуже грубо, била їх за будь-які провини [2, с. 97]. Її замінили рідною племінницею, мадам Фребель. У дівчаток і хлопчиків були різні гувернери. Наприклад, у спогадах мовиться про гувернера братів, мсьє Росбаха, голландця [1, с. 224].

У прикладі із Задонськими вихователька опікувалася декількома дітьми. До цієї кількості інколи ще додавалися діти родичів або сусідів. На жаль, у нашому розпорядженні немає письмово зафіксованих домовленостей, за якими укладався трудова угода. Тривалість традиційної угоди складала один рік. Вихователька Марія Дмитрівна служила довше, допоки не підросли старші діти – до сімнадцятиріччя Катерини. Потім перейшла до родичів, де було чотири дівчинки, до яких

додалася і п'ята – Юлія – з родини, де вихователька працювала раніше. За сучасними вимірами, можна порівняти з класом у малокомплектному навчальному закладі, але навантаження значно більше, ніж в сучасного учителя. Вихователька мешкала в сім'ї, перебувала біля дітей цілодобово, виконувала багато повсякденних обов'язків, водила їх на прогулянки, а також навчала.

Відмінністю освітніх стратегій родини Задонських було залучення до виховання дітей німецькомовних гувернанток, можна припустити, що батьки планували перебування дітей у Німеччині, так і склалося – діти Катерини Василівни мешкали і навчалися саме в цій країні.

Таким чином, відбувалася трансформація в освітніх стратегіях дворянства, що полягала у необхідності набуття вищого, ніж домашня, рівня освіти. Дворяни залучали у повсякденні практики виховання та навчання прийоми передового педагогічного досвіду. З'ясувавши організацію виховання та навчання дітей і родині Задонських, можна відзначити, що батьки раціонально підходили до праці домашніх педагогів, що виконували різні функції. Діти були постійно зайняті навчанням.

Список використаних джерел

1. Задонская Е. В. Бель XIX столетия. (Детям моим) / Е. В. Задонская. – Харьков: Тип. журнала «Мирный труд», 1907. – Т. I. – 424 с.
2. Задонская Е. В. Бель XIX столетия. (Детям моим) / Е. В. Задонская. – Харьков: Тип. журнала «Мирный труд», 1908. – Т. II. – 518 с.

Галина Яковенко

ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ ДЕТЕЙ В ДВОРЯНСКОЙ СЕМЬЕ ЗАДОНСКИХ

В статье освещается процесс воспитания и учебы детей во дворянской семье Задонских. Проведенная историческая реконструкция воссоздает образовательные стратегии и повседневные практики, характерные для представителей дворянского состояния, а также освещает особенности воспитательного процесса. Практика привлечения к воспитанию детей посторонних педагогов была распространенной в дворянской среде. От рождения ребенка до юношеского возраста в семьях дворян были кормилицы, няни, бонны, гувернеры, гувернантки, домашние учителя.

Ключевые слова: кормилицы, няни, гувернеры, гувернантки, домашние учителя.

Galyna Yakovenko

UPBRINGING AND EDUCATION OF THE CHILDREN IN ZADONSKS' NOBLE FAMILY

The process of upbringing and education of the children in Zadonsks' noble family is indicated in the article. Conducted historical reconstruction embodies educational strategies and day-to-day practices pertaining to members of the nobility, and it also displays the educational process peculiarities. Practice involvement in education of children unauthorized teachers were common in noble surroundings. There were wet nurses, nannies, bonnes, governesses and tutors from birth to juvenile age in noble families.

Key words: nurse, nurses, tutors, governesses, home teachers.